

Cees Fasseur, ***Eigen meester, niemands knecht. Het leven van Pieter Sjoerds Gerbrandy. Minister-president van Nederland in de Tweede Wereldoorlog*** (Amsterdam: Balans, 2014, 606 pp., ISBN 978 94 6003 825 9).

2014 was een rijk oogstjaar voor de politieke biografie van Nederlandse minister-presidenten. Op 13 maart zag Willem Schermerhorn van Herman Langeveld het licht, Hans Daalder en Jelle Gaemers publiceerden hun slotdeel over Willem Drees als *premier en elder statesman* op 17 maart en Cees Meijer bracht Jan de Quay op 24 september uit. De hier besproken Gerbrandy-biografie verscheen op 6 oktober. Als Jonne Harmsma straks op Jelle Zijlstra zal promoveren, zijn alle niet meer in leven zijnde naoorlogse premiers geportretteerd op de praktisch-bestuurlijk ingestelde katholieke Victor Marijnen na.

Fasseur schreef vier en een half jaar, even lang als Gerbrandy in Londen minister-president was. De eerste 150 bladzijden gaan over zijn gereformeerde jeugd in een gefortuneerd Fries herenboermilieu, zijn rechtenstudie aan de VU in Amsterdam, de jonge recalcitrante advocaat, de bijklussende VU-hoogleraar, zijn voortrekkersrol bij het opkomend massamedium radio en zijn onverwachte doorbraak in de landelijke politiek. Het ontbrak hem aan geduld voor gedetailleerde dossierkennis. Gerbrandy was de man van de grote lijn, de improvisatie, de controverser (in 1928 al in aanvaring met Colijn), de harde kop en de dikke huid. Het verhaal smelt samen tot een eenheid als Gerbrandy na de Duitse inval als kabinetslid naar Londen vlucht waar hij de onverschrokken oorlogspremier werd, de reden waarom hij biografiewaardig is. Terecht gaat meer dan de helft – 16 van de 28 hoofdstukken – over zijn exilperiode.

Als politiek historicus is de biograaf op zijn allerbest. In een *tableau vivant* bij de foto van de Londense ministerraad uit de zomer van 1944 zet Fasseur elke minister in een alinea trefzeker neer (377-380), een fraai staaltje van tekst-beeld integratie. De lezer is dan inmiddels vertrouwd met de vele typering en anekdotes over de voorzitter met zijn ‘amfibisch uiterlijk’ (klein en gedrongen, een grote walrusnor). De titel voegt er een rake karakterisering aan toe. Het citaat *Eigen meester, niemands knecht* is ontleend aan de populaire zangbundel *Kun je nog zingen, zing dan mee* waarin het Nederlands nationalisme decennialang is bezongen. Deze meester (in de rechten) van het kaliber Gerbrandy symboliseerde dat Nederland zich op het meest cruciale moment van zijn bestaan niet liet knechten door de nazi's.

Fasseur toont zich schatplichtig aan Loe de Jongs indrukwekkende *Koninkrijk*. Hij corrigeert diens 'hang naar dramatiek' overtuigend. De oorlogspremier was zeker niet de 'simpele en argeloze ziel' (559) zoals hij figureert in het indrukwekkende 'Panorama Mesdag van de Tweede Wereldoorlog'. De Jong had het uit eigen ervaring kunnen weten. Op 8 december 1941 had hij omgeroepen dat de *regering* en niet het *Koninkrijk* van Nederland Japan de oorlog had verklaard. Deze 'grootste blunder uit zijn loopbaan bij Radio Oranje' (275) leverde hem een stevige uitbrander van Gerbrandy op. Deze superlatief is niet gerechtvaardigd. De Jongs onbezonnenheid was nog groter toen hij op 1 mei 1942 bezet Nederland vroeg de 'hondse Duitse maatregel' dat alle Joden een ster moesten dragen te saboteren door dit merkteken collectief op te spelden. Gelukkig vond zijn naïeve oproep tot dit symbolisch verzet nauwelijks weerklank. De enkeling die er gehoor aan gaf, riskeerde arrestatie en deportatie met dodelijke afloop.

De Jongs visie wordt ook meermaals onderschreven. Fasseur vindt dat Gerbrandy 'zijn hart op de goede plaats droeg' (329) en begrijpt dat hij niet eerder en krachtiger heeft gewaarschuwd tijdens de voltrekking van de Holocaust; zoals iedereen kampte ook de minister-president met een tekort aan werkelijk betrouwbare informatie. En net als bij De Jong ligt zijn sympathie bij Gerbrandy die zijn rug rechtte waar het de vage vernieuwingsdrang van zijn tegenspeelster Wilhelmina betrof. Vanwege haar onschendbaarheid moest de minister-president haar 'vorstelijke obstructie' dulden. Het ontbrak de grillige solist aan leiderscapaciteiten om zijn ministerraad tot een eenheid te smeden, maar Fasseur prijst de grootmoedigheid waarmee Gerbrandy als kop-van-jut tussen koningin en kabinet fungeerde (405).

Het eerste exemplaar van de biografie is overhandigd aan de huidige minister president Mark Rutte 'in het hart van de democratie', de Oude Zaal van de Tweede Kamer. De ironie wil dat de onvermoeibare strijder voor democratische principes in Londen als landspoliticus op de keper beschouwd een ondemocratische politieke carrière heeft gemaakt. Gerbrandy bedreef politiek met een 'oorverdovende religieuze grondtoon' (Cees Fasseur, 'En hij wandelde met God. Het religieuze element in een biografie van Gerbrandy', *Tijdschrift voor biografie* 3 (voorjaar 2014) aldaar 62-63)s.

In diepste wezen was hij geen democraat, maar theïst wiens politieke carrière door een almachtige God werd bestierd. Gerbrandy en een klinkende stembusoverwinning hebben weinig tot niets met elkaar gemeen. In 1939 werd hij tegen de wil van zijn gereformeerde Antirevolutionaire Partij minister van Justitie onder De Geer. In augustus 1940 verkoos Wilhelmina hem eigenmachtig als minister-president nadat ze de defaitistische De Geer de deur had gewezen. Polariserend met Meindert van der Kaaijs proefschrift (2012) over De Geer benadrukt Fasseur dat dit optreden in deze 'evidente noodsituatie' staatsrechtelijk en politiek gerechtvaardigd is geweest (198-199), ook al ontbrak in Londen het tegenwicht van een 'vrije pers en volksvertegenwoordiging, de longen van elke democratie'. Toen het electoraat in 1948 voor het eerst op Gerbrandy kon stemmen, behaalde de heldhaftige oud-premier slechts een teleurstellend kwart van de kiesdeler aan voorkeursstemmen. Na 11 jaar beëindigende de 'Einzelgänger' pur sang,

wars van fractiediscipline, zijn parlementair werk als dissident op de rechtervleugel van de ARP 'volstrekt geïsoleerd'. Het erelidmaatschap van de partij werd hem bepaald niet van harte toegekend. Er had een zegen op zijn positie gerust vanwege zijn populariteit als voormalige oorlogspremier die was blijven groeien naarmate de jaren verstreken. De icoon van de Tweede Wereldoorlog dankt zijn benoeming tot minister van staat in 1955 aan zijn onverzettelijk staatsmanschap. PvdA-voorman Jaap Burger dicht Gerbrandy daarom 'historische onsterfelijkheid' toe en de auteur bedeeft hem dan ook instemmend het slotwoord toe.

Fasseurs biografie is in dag- en weekbladen unaniem lof toegezwaard zonder wezenlijke kritiek (zie: Robin te Slaa (*NRC Handelsblad*, 11 oktober 2014) bespreekt een 'uitmuntende biografie'; Paul van der Steen (*Trouw*, 11 oktober 2014) prijst het 'empathische portret'; Rob Hartmans (*De Groene Amsterdammer*, 22 oktober 2014) doet gewag van een 'overtuigend portret' en Hans Renders (*Het Parool*, 30 oktober 2014) verwelkomt een 'prachtige biografie'). Terecht, want deze geroutineerde historicus schrijft met een vlotte pen gedoopt in ironie 'zonder fictie of nodeloos gepsihologiseer'. Toch is dit onder geen beding willen psychologisieren ook enigszins teleurstellend van een biograaf die wel overtuigend geprononceerde oordelen velt over Gerbrandy als politicus. Zijn ontwikkelingsgang als persoon duidt hij echter nauwelijks. Dat is een gemis als hij wijst op het patroon dat Gerbrandy voor de oorlog met 'rood' werd geassocieerd en na 1945 als 'behoudend en rechts' gold (537, 558). In zijn naoorlogse strijd voor het behoud van Nederlands-Indië was hij met zijn excentrieke en onhoudbare standpunten eenvoudigweg reactionair. In de inleiding is de hoofdfiguur als 'dwarsligger en vat vol tegenstrijdigheden' opgevoerd en de lezer hoopt dit aan het eind beter te begrijpen. We zijn dan echter over zijn privéleven niet meer te weten gekomen dan dat hij op 26-jarige leeftijd huwde met Betsy Sikkel die hem drie kinderen schonk en bij wie hij stevig onder de plak zat. Onder het grootst mogelijke voorbehoud suggereert Fasseur eenmalig een psychologisch verband. Gerbrandy werd na de bevrijding herenigd met zijn vrouw en mogelijk is de felheid waarmee hij in die periode politiek bedreef deels te begrijpen als uitlaatklep voor geldingsdrang die hij 'thuis niet maar in het publieke leven wel vond' (524). Een biograaf die meer achtergronden over het persoonlijkheid leven van zijn protagonist opvoert en plausibel suggereert hoe dit kan hebben doorgeklonken in diens werkzaam leven gaat zijn boekje niet te buiten.

Boudewijn Smits, Rijksuniversiteit Groningen